

HARTAI ÉVA,

GEOLÓGIA

1

A Műszaki Földtudományi Alapszak tananyagainak kifejlesztése a
TÁMOP 4.1.2-08/1/A-2009-0033 pályázat keretében valósult meg.

I. A FÖLDTAN MINT TUDOMÁNY

1. BEVEZETÉS

Ha körül akarjuk határolni a tudomány fogalmát, nem korlátozhatjuk egyszerűen az ismeretek összességére. A tudomány többet jelent, mint tudást, ismereteket. Egy dinamikus folyamatot, állandóan fejlődő rendszert, amit az emberi tapasztalat és gondolkodás alakít. A természettudományok – köztük a földtan is – a természet jelenségeit és folyamatait próbálják megismerni és megmagyarázni, illetve az egyes tények és folyamatok megfigyeléséből kiindulva egyetemes törvények megállapítására jutni.

Geológusok gázmintát gyűjtenek a Mount Baker (USA) vulkánjánál

2. A TUDOMÁNYOS MÓDSZER

Környezetünk megismerése, a jelenségek és összefüggések feltárása a tudomány eszközeinek felhasználásával lehetséges. A tudományos megközelítés – vagyis a *tudományos módszer* – azon a feltételezésen alapszik, hogy a természeti történéseknek, eseményeknek fizikai – tehát nem természetfeletti – okai vannak, amelyek megismerhetők.

A tudományos módszer egy *objektív megközelítés*, melynek segítségével jelenségeket megmagyarázunk, illetve azok okait feltárjuk. Mindez azért szükséges, hogy bizonyos események, állapotok bekövetkezését előre jelezhessük, azokra felkészülhessünk, vagy azokat az életminőség javítására felhasználhassuk.

A tudományos módszer – vagy tudományos kutatás – bizonyos elemei változhatnak, de általános érvényűek a következő lépések:

- a jelenség megfigyelése,
- hasonló jelenségekre vonatkozó korábbi kutatások áttekintése,
- hipotézis (feltevés) kialakítása,
- ennek alapján a várható eredmények előrejelzése,
- gyakorlati mérések és/vagy kísérletek a feltevés igazolására,
- a mérések és kísérletek valós eredményeinek összevetése a feltevés alapján várt eredményekkel,

- a hipotézis elvetése, módosítása vagy elfogadása,
- fentiek alapján a teória (elmélet) felállítása.

Attól függően, hogy melyik lépésre fektetjük a hangsúlyt, a tudományos magyarázat (elmélet, előrejelzés) háromféle módon alakítható ki: empirikus, experimentális vagy teoretikus megközelítéssel.

Az **empirikus (tapasztalati) megközelítés** azt jelenti, hogy az elméletet tapasztalt és mért adatok alapján állítottuk fel. Azaz, megfigyeltünk jelenségeket és azok következményeit, és ennek alapján következtetést, előrejelzést tettünk.

Az **experimentális (kísérleti) megközelítés** azon alapszik, hogy felállítunk egy modellt, alávétjük a vizsgált feltételeknek, és az eredményeket analizáljuk. A beigazolódott eredmények alapján alakíthatjuk ki az elméletet, vagy tehetünk előrejelzéseket.

A **teoretikus (elméleti) megközelítésben** a tudósok logikai és matematikai törvényeket alkalmazva általános érvényű szabályokat állítanak fel, melyek beigazolódását matematikai módszerekkel ellenőrzik. A teoretikus megközelítés napjainkban egyre inkább számítógépes szimulációkkal alátámasztott módszer.

3. A FÖLDTAN TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

A földtan – más szóval **geológia** – a Földről szóló ismereteink tudománya. Tudományos módszerrel vizsgálja a következő jelenségeket, illetve azok okait:

- az ásványok és kőzetek keletkezése,
- a földkéreg mozgásai, a kontinensek, óceáni medencék, hegységek keletkezése, az ezzel kapcsolatos események sorrendje,
- a nyersanyagok és energiahordozók keletkezése, előfordulása,
- az élet kialakulása és fejlődése,
- a földtani folyamatok és az emberi tevékenység kölcsönhatásai.

A földtanban a tudományos megközelítés elsősorban empirikus alapon történik. Már az ókori filozófusok között is voltak, akik bizonyos jelenségeket megfigyelve geológiai törvényszerűségekre ébredtek rá, és a geológia többi nagy felfedezője is tapasztalatok alapján állította fel elméleteit.

Ugyanakkor az experimentális (kísérleti) megközelítés is szerepet játszik a földtudomány fejlődésében. Erre példa a szerkezeti földtanban egy mintatesten törésrendszer létrehozása és az azon történő kísérletek elvégzése, ami sokirányú következtetést vonhat maga után.

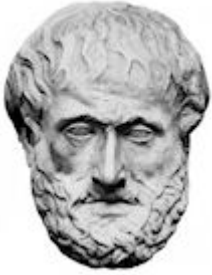
Napjainkban a földtanban is egyre jelentősebb szerephez jut a teoretikus megközelítés, elsősorban számítógépes szimulációval alátámasztva, amit az alap kutatás során és a nyersanyagok illetve energiahordozók kutatásában egyaránt felhasználnak.

4. A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK ÉS A GEOLÓGIA FEJLŐDÉSE

A Föld a Naprendszer egyik bolygója. A földtani felismerések és elméletek a bolygókkal és más égitestekkel foglalkozó tudomány, a csillagászat felfedezéseire épültek, illetve azokhoz igazodtak. A fizika törvényszerűségeinek feltárása hasonlóképpen meghatározó volt a földtan fejlődésében. A továbbiakban a fentiekkel kapcsolatos, néhány lényeges természettudományos felfedezést tekintünk át.

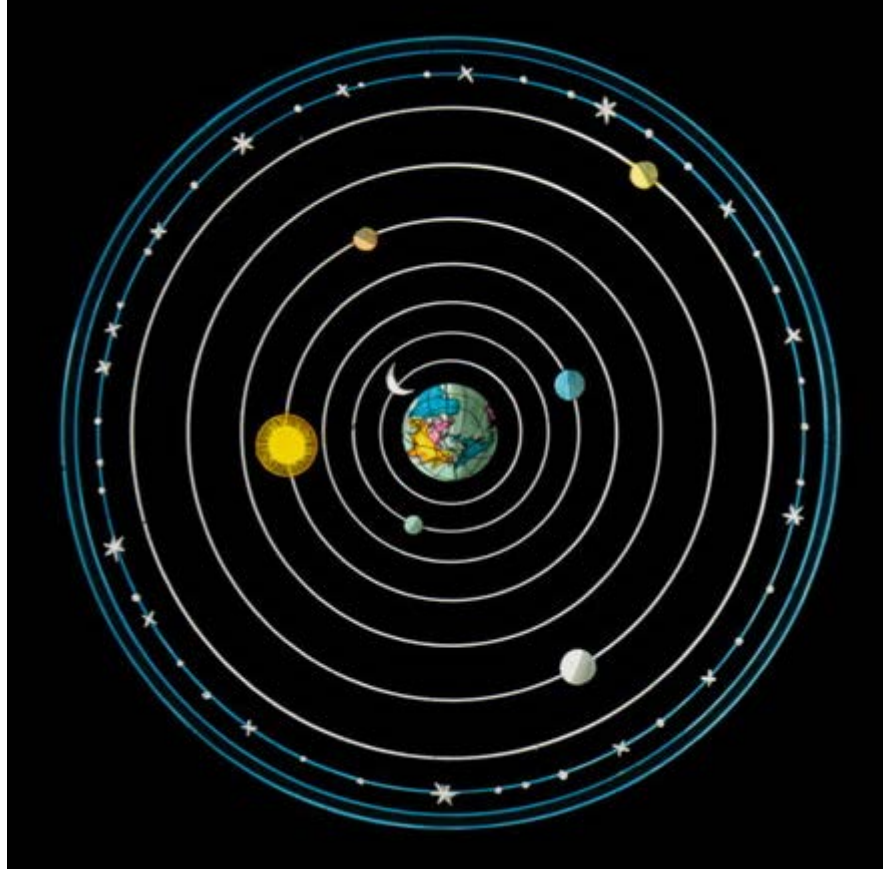
A tudományos gondolkodás "hajnalán" **Arisztotelész** (Kr. e. 384-322) volt az első, aki csillagászati és biológiai jelenségeket írt le, de minden mozgást, beleértve a csillagászati objektumokat is, isteni eredetűnek vélt, és a Napot, Holdat és az öt látható bolygót a Föld körül keringőnek feltételezte.

Arisztotelésszel szemben az ókori görög filozófusok közül néhányan, főleg **Arisztarkusz** (Kr. e. 312-230) a *heliocentrikus elmélet* hívei voltak, azaz a Naprendszer középpontjába a Napot helyezték. Ennek ellenkezőjét állította Ptolemaiosz egyiptomi matematikus, aki Kr. u. 150 körül felállította elméletét, amely

Arisztotelész
(Kr. e. 384-322) [1]
Az ókori filozófus
csillagászati jelenségekkel
is foglalkozott

szerint a Naprendszer központja a Föld (*geocentrikus elmélet*), és ennek megfelelően kidolgozta a bolygók mozgásának geometriáját.

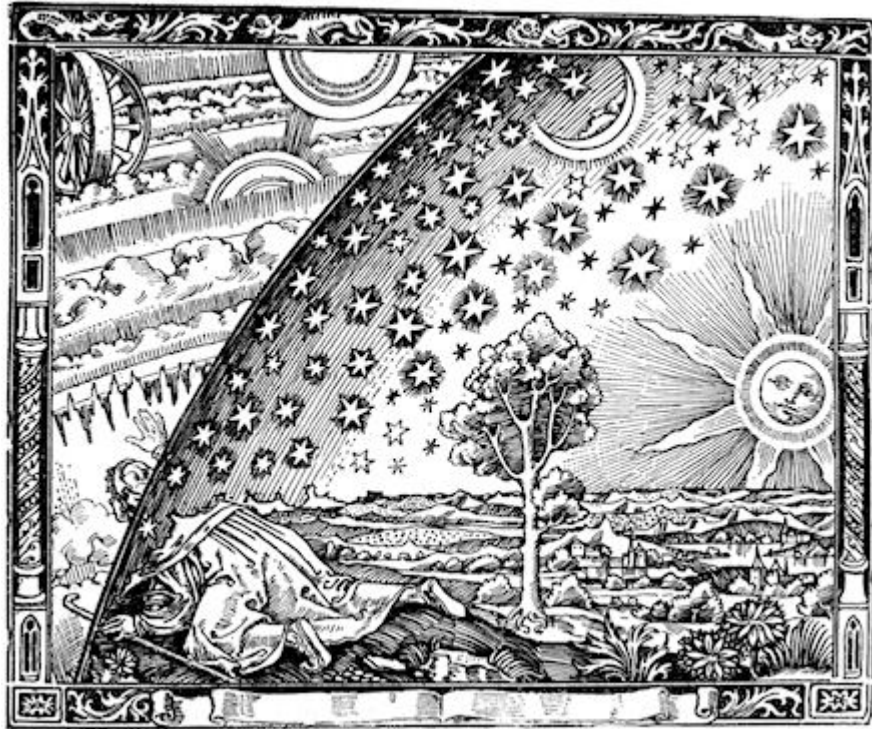
Ptolemaiosz világgépe [1]

A tudós által alkotott "geocentrikus" elmélet szerint a Naprendszer központja a Föld

Az egyház dogmatikus elvei a középkorban a természettudományok fejlődését háttérbe szorították. A geocentrikus elmélet több mint ezer éven keresztül (!), a XV. századig tartotta magát.

Nicolaus Kopernikusz (1473-1543) lengyel csillagász arra a következtetésre jutott, hogy a bolygók mozgásában megfigyelt változásokat csak akkor lehet értelmezni, ha a rendszer központjába a Napot helyezzük. Ő azt feltételezte, hogy a bolygók a Nap körül körpályán mozognak, illetve kijelentette, hogy a Föld is forog saját tengelye körül. Kopernikusz heliocentrikus elméletével egyetértve, **Johannes Kepler** (1571-1630) német matematikus felismerte, hogy a bolygók pályája a Nap körül elliptikus, és kidolgozta a *bolygók mozgástörvényeit*. Mivel azonban abban az időben még nem ismerték a gravitáció fogalmát, nem tudta meghatározni, mi tartja a bolygókat a Nap körüli pályán, bár gyenge mágneses erőket feltételezett.

Jelentős természettudományos felfedezések fűződnek **Galileo Galilei** (1564-1642) itáliai tudós nevéhez, aki szintén a heliocentrikus elmélet híve volt. Saját készítésű távcsövével egy sereg új csillagászati felfedezést tett. Galilei – bár az inkvizíció fenyegetésére visszavonta tanait – forradalmian új elméletet alkotott, amely megváltoztatta az univerzum addigi szemléletét. Kísérleteket és matematikai számításokat kombinálva az egész Földre érvényes szabályokat tárt fel. Kutatásai más tudományágak fejlődésére is ösztönzőleg hatottak, mivel a fizika egyéb területein is addig ismeretlen törvényszerűségeket fogalmazott meg (szabadesés, tehetetlenség elve, sebesség viszonylagossága, stb).

A Jupiter Galilei által felfedezett négy holdja korabeli ábrázoláson [iii]

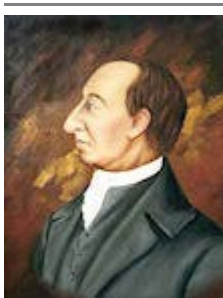
Galilei nyomdokain haladva **Isaac Newton** (1642-1727), a Cambridge-i egyetem matematika professzora volt az, aki a tudomány szerkezetét alapjaiban átformálta. Newton elsősorban a gravitációt és az univerzum objektumainak mozgását tanulmányozta. Egyik legnagyobb felismerése volt, hogy a gravitációs vonzást a testek tömege és egymástól való távolsága határozza meg. A testek mozgásának szabályait az úgynevezett "*newtoni axiómákban*" fogalmazta meg, és egyszerű differenciálegyenletekkel fejezte ki azokat. Eredményei elvezették ahhoz, hogy felismerje az égitestek mozgásának törvényszerűségeit. Munkássága nyomán született meg a modern fizika, de eredményei hatással voltak valamennyi természettudományra.

A földtudományok területén az első összefoglaló bányászati és kohászati kézikönyv megalkotója **Georg B. Agricola**, aki 1546-ban a kora tapasztalatait összegző ásványtani leírásokat tartalmazó könyvet is adott ki.

A középkori ércbányászat korabeli ábrázolásban [iv]

A geológia első nagy "felismerését" **Nicolaus Steno** (1638-1686) dán fizikusnak tulajdoníthatjuk, aki kijelentette, hogy az üledékes kőzetek rétegeiből a Föld múltjára lehet következtetni. Ő volt az úgynevezett *települési törvények* megalkotója.

James Hutton (1726-1797) [v]

A "modern" geológia megteremtője, az uniformitarizmus elvének kidolgozója

A geológiai tudomány atyjának **James Hutton** (1726-1797) skót természettudós tekinthető. Ő fogalmazta meg az **uniformitarizmus** elvét, ami azt jelenti, hogy ugyanazok a geológiai folyamatok mindig ugyanolyan kőzeteket hoznak létre. Ezt fejlesztette tovább **Charles Lyell** (1797-1875) angol geológus, aki megalkotta az **aktualizmus** (*maiság*) elvét, mely szerint a földtörténeti múltban ugyanolyan kőzetképző folyamatok zajlottak, mint napjainkban.

Az 1800-as évek végén ismét nagy tudományos jelentőségű felfedezés született, ami elsősorban a biológiát és a geológiát érintette. **Charles Darwin** (1809-1882) angol természettudós kijelentette, hogy a fajok természetes szelekció révén állandóan fejlődnek, így az ember is más főemlősökből fejlődött ki. Elméletének geológiai bizonyítékait az üledékes kőzetekben talált *fossziliák* (*ősmaradványok*) szolgáltatták.

A XX. század közepén newtoni forradalom zajlott le a geológiában. A *lemeztektonikai elmélet* megszületése után a földtani jelenségek új magyarázatot és összefüggéseket nyertek. Az elmélet lényege, hogy a Föld külső, szilárd kőzetöve darabokból (lemezkekből) áll, amelyek egymáshoz viszonyítva állandó mozgásban vannak. Ezt a mozgást a Föld belső öveiben működő erők idézik elő. Az elmélet gyökerei **Alfred Wegener** (1880-1930) német meteorológushoz vezethetők vissza, aki megfogalmazta a *kontinensvándorlás elméletét*. A lemezmozgások okait és folyamatát **Henry Hess** (1906-1969), a

Alfred Wegener (1880-1930) [vi]
A tudós meteorológus és sarkkutató a kontinensvándorlás elméletének megalkotója volt

lemeztektonikai elmélet megalkotója foglalta össze. Ezzel az elmélettel egységes alapon lehet magyarázatot adni a kontinensek, óceánok és hegyláncok keletkezésére, a földrengésekre és a vulkanizmusra. A lemeztektonikai folyamatok közvetve befolyásolják a klimatikus változásokat, a fajok vándorlását és minden olyan folyamatot, ami a földi rendszerben lejátszódik.

5. ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

A FÖLDTAN MINT TUDOMÁNY - ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

Többször megoldható feladat, **elvégzése kötelező**.
A feladat végső eredményének a mindenkori **legutolsó megoldás** számít.

Jelölje meg a helyesnek tartott választ a felkínált lehetőségek közül!

1. Mit jelent a tudományos vizsgálatban az empirikus megközelítés?

Tapasztalatokat gyűjtök, méréseket végzek, és ezekből vonok le következtetést.

Kísérleteket végzek, és ezek eredményei alapján készítek elméletet.

Adatokat gyűjtök, és ezeket kísérletileg próbálom igazolni.

Döntse el, hogy az alábbi állítások igazak vagy hamisak!

2. Galilei a heliocentrikus elmélet híve volt.

I	H
☐	☐

3. Kepler a cambridge-i egyetem professzora volt.

I	H
☐	☐

4. Arisztarkusz állította fel elsőként a heliocentrikus elméletet.

I	H
☐	☐

5. Newton dolgozta ki a bolygók mozgástörvényeit.

I	H
☐	☐

Tegye időrendi sorrendbe a földtudományokban jelentős szerepet játszó tudósok neveit!

Kattintással válasszon elemet, majd mozgassa a nyilakkal a kívánt helyre.

6.

- 1 J. Hutton
- 2 G. Agricola
- 3 A. Wegener
- 4 Ch. Lyell
- 5 H. Hess

Társítsa a nevekhez a megfelelő elméleteket!

Kattintással válasszon elemet, majd mozgassa a nyilakkal a kívánt helyre.

7.

J. Kepler	kontinensvándorlási elmélet
Ch. Lyell	aktualizmus elve
A. Wegener	bolygók mozgástörvényeinek kidolgozása
H. Hess	lemeztektonikai elmélet összefoglalása
G. Agricola	első bányászati kézikönyv

Adja meg alábbi meghatározásokhoz rendelhető tudós nevét!

A kitöltéshez válasszon először nevet, majd kattintson egy pontozott vonalra!

Steno, Lyell, Darwin, Wegener

8. A fajok eredetéről szóló elméletének alapját a fossziliák adták:
9. Elméletének lényege, hogy a földtörténeti múltban a földtani folyamatok úgy zajlottak, mint napjainkban:
10. A települési törvények megalkotója:
11. A kontinensvándorlás elméletének megalkotója:

BIBLIOGRÁFIA:

[i] <http://www.tankonyvtar.hu/tortenelem/heraklesz-unokai-080904-3>

[ii] <http://tudasbazis.csillagaszat.hu>

[iii] <http://commons.wikimedia.org>

[iv] Georg B. Agricola (1556): De Re Metallica

[v] <http://www.usgs.gov/museum/575005.html>

[vi] <http://www.awi.de>

